

ÇAĞRIŞIMLI NESNE DÜNYASI

Christopher Bollas (1943, Washington, DC) İngiliz psikanalist ve yazar. Çağdaş psikanalitik teorilerin öncülerinden biri. Kaliforniya Üniversitesi'nde aldığı eğitimden sonra kariyerine otizmlili ve şizofreni hastası çocuklarla başladı. Yaşanmış olaylarla yazılı eserler arasında aykırılıklar olduğunu görerek, psikanalitik çalışmalar yapmak yerine klinik dünyaya yöneldi ve psikanaliz üzerine yoğunlaştı. Kırk yıldan fazla süredir çeşitli kliniklerde çalışmalarını sürdürmekte, deneyimlerini kitaplaştırmaktadır.

Eserlerinden bazıları: *The Shadow of the Object – Psychoanalysis of the Unthought Known* (1987), *Being a Character: Psychoanalysis and Self Experience* (1992), *China on the Mind* (2012), *Catch Them Before They Fall* (2013), *When the Sun Bursts: The Enigma of Schizophrenia* (2015; *Güneş Patladığında – Şizofreninin Gizemi*, YKY, 2018).

Şahika Tokel İstanbul'da doğdu. 2002'de İstanbul Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünü bitirdi. 2006'da Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden yüksek lisans derecesi aldı. 2007'den beri çeviri yapıyor.

Christopher Bollas'ın
YKY'deki kitapları

Güneş Patladığında – Şizofreninin Gizemi (2018)
Sonsuz Soru (2024)
Çağrışimli Nesne Dünyası (2025)

CHRISTOPHER BOLLAS

Çağrışimli Nesne Dünyası

Çeviren
Şahika Tokel

YAPI KREDİ YAYINLARI

İçindekiler

Teşekkür • 7

Sunuş • 9

1. Serbest Çağrışım • 13

2. Mimarlık ve Bilinçdışı • 53

3. Çağrışımlı Nesne Dünyası • 82

4. Dördüncü Nesne ve Ötesi • 98

Dizin • 115

Teşekkür

Bu kitabın içeriği İsveç'teki iki psikanalist grubuna geniş bir zaman diliminde sunuldu. Serbest çağrışımla ilgili makale (1. bölüm), İsveç Psikanaliz Derneği'yle (SPA) yıllar süren işbirliğine çok şey borçlu. Mimarlık ve bilinçdışıyla ilgili bölüm (2. bölüm) 1998'de Stockholm'ün Avrupa Kültür Başkenti yılı kutlamaları esnasında Stockholm Ulusal Müzesi'ne ve İsveç Mimari Müzesi'ne sunuldu. SPA'nın çok sayıdaki üyesine ve kardeş kuruluşu İsveç Psikanaliz Cemiyeti'ne son otuz yıldaki destekleri için teşekkür etmek istiyorum. Yardımlarıyla bu toplantıları kolaylaştıran ve katılan herkese olağanüstü cömert davranan Dr. Arne Jemstedt'e özellikle teşekkürler. Üstelik tüm çalışmalarımı okudu ve düşünce çizgimi önemli açılardan değiştiren çok değerli içgörülerini paylaştı.

Güney İsveç kıyılarındaki Arild Konferansı'na 1982'den beri düzenli olarak katılan otuz kişiye de teşekkür etmeliyim. Hastalarına duydukları şefkat ve işleriyle ilgili müsamahasız dürüstlükleri son derece iç açıcıydı ve –eğer İsveçlilere özgüyse– dünyadaki her analistin psikanalizin ilk yıllarını niteleyen tutkulu araştırmayla yeniden temas kurmak üzere İsveç'i yılda en az bir kez ziyaret etmesi için de bir nedendir bu. Konferansları düzenlediği, tüm katılımcıları itina ve sevgiyle ağırladığı için Dr. Ulla Bejerholm'a minnettarım.

Free Association (“Serbest Çağrışım”) (Cambridge, 2002) artık Icon Books tarafından yayımlanmasa da özgün baskıyı “Psikanalizde Fikirler” dizisi kapsamında yayımladıkları için teşekkürler. Makale burada birinci bölümü oluşturuyor ve açıklık getirmek amacıyla gözden geçirildi. İlk önce *International Forum of Psychoanalysis*'te (9. Cilt, 2000, s. 28-42) yayımlanan “Mimarlık ve Bilinçdışı”nı yeniden yayımlama izni verdikleri için Taylor & Francis'e minnettarım. Ayrıca ilk önce Michael Stadter ve David E. Scharff'ın editörlüğünde *Dimensions of Psychotherapy, Dimensions of Experience: Time, Space, Number and State of Mind*'da (“Psiko-

terapinin Boyutları, Deneyimin Boyutları: Zaman, Mekân, Sayı ve Zihinsel Durum”) (Londra & New York, 2005, s. 165-180) “Four: On Adding Up to a Family” (“Dört: Bir Aileye Varmak Üzerine”) başlığıyla yayımlanan “Dördüncü Nesne”yi yeniden yayımlama izni verdiği için Routledge’a teşekkür ediyorum.

Bu çalışmanın çok sayıda taslağına her zamanki gibi incelikli ve gerçekçi, etraflı yorumlar yapan meslektaşım Sarah Nettleton’a teşekkürler. Son düzeltiyi maharetle yapan Robert Timms’e de minnettarım.

Sunuş

Freud'un rüyaların nasıl inşa edildiğine dair kuramının zihinsel yaşamımızı bir bütün olarak kavramak açısından kapsamlı çıkarımları vardır. Rüya uyarılarının gün içindeki, Freud'a göre "yüksek ruhsal değer taşıyan" belirli deneyimlere dayandığı görüşünün temelinde gündelik hayatta bilinçdışı algının rolü konusundaki varsayım vardır.

Bir rüya görenin ilgisini çeken şey bir başka rüya görene ilginç gelmeyecektir, o halde bu değerli anlar –bunlara duygusal deneyimler diyebiliriz– o kendiliğin bilinçdışı yaşamının tarzını yansıtır. Günün son derece müstesna olaylarından etkilenirken kendi kimliğimizi arayan ve yorumlayan biri oluruz.

Bir rüya inşa ederken bu deneyimlerin pek çoğunu tek tek imgeler halinde yoğunlaştırırız. Üstelik bu bilinçdışı düzenleme, kendiliğin ruhsal tarihinin daha eski bilinçdışı ilgileriyle teması içerir; böylece dürtülerimiz, anılarımız, duygulanımlarımız ve varoluşsal aksiyomlarımız gündelik olanı hem özümser hem de onu etkiler.

Freud'un serbest çağrışım yöntemi rüyada sadece önceki güne ait olayların anlamını değil aynı zamanda rüyanın rüya görenin zihninde uyandırdıklarını da serbest bırakabiliyordu. Hiçbir rüya tam anlamıyla yorumlanamazdı ama Freud bazı net çizgilerin ya da düşünce "dizilerinin" keşfinden memnundu. Bu çizgiler ya da düşünce zincirleri analizinin serbest çağrışımını dinleyerek ortaya çıkıyordu. Çağrışım silsilesi kendi içinde bir düşünce çizgisi oluşturuyordu. Kişi bu düşünce silsilesini yeterince uzun süre dinlerse en azından o rüyada kendiliğin zihninin arka planında ne olduğunu görebilirdi.

Bu kitabın ilk bölümü serbest çağrışım ile ilgili bir makaleden oluşuyor. Hem genel okur için bir giriş olması hem de klinisyenlere Freud'un serbest çağrışım kuramının basit temelleri konusunda bir anımsatıcı ya da bilgi tazeleme dersi olması amaçlandı. Freud'un

rüya oluşumu kuramının aslında bir zihin kuramı olduğunu açıklamak için Freud'un kavramlarından ayrıntılarıyla bahsettim. (Bu makale daha önce Icon Press tarafından yayımlandı; bu kitabın birinci bölümünü oluşturan versiyon bir dizi düzelti içeriyor, özellikle de “Duygulanım, duygu, his” başlıklı kısımda.)

İkinci bölümde içinde yaşadığımız yapıları çevrelerin nasıl kolektif yaşamın bina ve kentlerimizde açığa vuran bilinçdışı doğasını yansıttığı inceleniyor. Gerçek nesnelerin dünyasında gezinirken bir hayal âleminde gezintiye çıkıyoruz.

Üçüncü bölümde kendi “çağrışumlu nesne” kuramımın otuz yıl içinde evrilen bazı yönlerini inceliyor, serbest çağrışım kavramının kapsamını genişletmek için zemin hazırlıyorum. Serbest çağrışım alanını gerçek nesnelerin dünyasına doğru genişletebiliriz, böylece onları kullanım biçimimiz –ya da onların bizi işleme biçimi– çağrışımın bir başka biçimi olur. Düşünmenin pek çok farklı yolu vardır; kendimizi düşünme yollarından biri de çağrışım uyandıran nesnelerle ilişkimiz ve onları kullanımımız üzerinden düşünmektir.

Son bölümde “aile” diye adlandırdığımız nesnenin hayaleti andıran doğası ele alınıyor. Üç rakamı psikanalizde Oidipus üçgenini işaret etse de mutlaka bir ailenin varlığını ilan etmez. Aslında Sophokles'in *Kral Oidipus*'unda olduğu gibi Oidipal üçgen bu grubun bir aileye dönüşme ihtimalini yok edebilir.

Bu kitap bilinçdışının tek bir yerde olmadığını ima etmektedir. Kişinin zihinsel yaşamının “bilinçdışında belirlendiği”ne dair eski düşünce indirgemeci ve tutucudur. Bir öznenin bilinçdışı yaşamına katkı yapan pek çok içsel ve dışsal faktörü hesaba katmaz. İfadelemiz bilinçdışından doğar ama kaynağı ömür boyu karşılaştığımız binlerce çevredir.

Bir aile *içinde* ve bir kent *içinde* (ya da kasabada, köyde, sayfiyede) büyümek, önceden var olan bilinçdışı oluşumların bir parçası olmamız demektir. Lacan'a göre “dışarıdan alınan” en önemli şey dilin kendisidir ama toplumumuzun (“kültür” diye isimlendirdiğimiz) rüya görme biçimini de kesinlikle buna ekleyebiliriz; etki spektrumunun öteki ucunda ise yaşantımızı etkileyen genetik yapıları miras alırız.

Bu kitabın okurları eşzamanlı yayımlanan, eşlikçisi niteliğindeki

*Sonsuz Soru*¹ (*The Infinite Question*) adlı kitapla da ilgilenebilirler. *Çağrışımli Nesne Dünyası* okurlara temel fikirler sunarken *Sonsuz Soru* klinik vaka örnekleriyle temel kavramları açıklamakta ve bu kavramları geliştirmektedir.

---

1 Christopher Bollas, *Sonsuz Soru*, (çev. Zeynep Baransel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2024.

Serbest Çağrışım

TREN YOLCULUĞU

Bir tren yolculuğundasınız, uçup giden görüntülere dalmışsınız. Tren, havaalanını geçiyor, kanalı aşılıyor, çayırı geride bırakıyor, dizi dizi bağlarla süslü uzun, alçak bir tepeyi tırmanıyor, endüstri parklarına boğulmuş bir vadiye iniyor, karanlık ormanlarda kıvrılarak ilerliyor, sonunda trenden ineceğiniz küçük kentin eteklerine varıyor.

Her yer bir dizi çağrışım uyandırıyor.

Havaalanı yaklaşan yazı ve yurtdışı tatilinizi anımsatıyor. En başta sizi dünyanın bu bölgesine getiren uçağı akla getiriyor; havaalanlarının sonu gelmeyen genişlemesini; tasarım panolarındaki yeni hava taşıtını; uçmanın kendisinin tuhaflığını; bir de bilince girmenin eşiğine gelen ama girmeyen sayısız yarı düşünce var.

Kanalı geçerken kanal teknesiyle çıkacağınız ve iple çektiğiniz yolculuğu düşünüyorsunuz, henüz çıkmamış bu yolculuk yaşamın geriye kalan ihtimallerini işaret ediyor. Amerika'daki Erie Kanalı'nı, onunla ilgili şarkıları ve halk kültürünü düşünüyorsunuz. Kayınvalide ve kayınpederinizin küçük bir kanal kıyısındaki eski evini düşünüyorsunuz. Aklınıza diş hekimi ve kanal tedavisi de gelebilir.

Bu durum yolculukta rastlanan diğer “nesnelere” konusunda da böyle sürüp gidiyor.

Freud tren yolculuğunu serbest çağrışım kuramı için bir model olarak kullanır: “Trende cam kenarında oturmuş bir yolcu olduğunuzu, vagondaki birine dışarıda gördüğünüz değişen manzaraları tasvir ettiğinizi varsayın.”¹

Bir anlamda Freud'un tüm yaptığı, belirli bir şeye odaklanmadığımızda –sonsuz bir çağrışım zinciriyle bir düşünceden ötekine

1 Freud, Sigmund, 1913. “On Beginning the Treatment”, *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* XII. Hogarth Press, Londra, s. 135.

geçtiğimizde– nasıl pek çok farklı yöne açılan ve farklı bilinçdışı merakları gün yüzüne çıkaran düşünce dizileri yarattığımızı not etmekte.

Örneğin kanal konusunda bir dizi çağrışım seçerken birinin kayınpederinin eski evinin yerinden bahsettikten sonra dişe yapılan kanal tedavisini ortaya attım: Bu düşünce dizisini daha fazla irdelemeyeceğim, irdeleyeydim serbest çağrışım süreciyle çok daha karmaşık bir hikâye gün yüzüne çıkabilirdi, bu hikâye satır aralarında değil satırların içindeki düşünce zincirlerinde kendisini gösterirdi.

Psikanaliz, arzu, ihtiyaç, bellek ve duygusal yaşamın uyardığı, hepimizin çıktığı gündelik “yolculuğa” odaklanır.

DÜŞÜNCE DİZİLERİ

Serbest çağrışım yöntemi bir “düşünce dizisini” açığa çıkarmak üzere tasarlanmıştır. Kim olursa olsun kişi sadece serbestçe konuşarak bir düşünce zincirini –bir Öteki düşünce dizisini² – gün yüzüne çıkarır, birbirinden kopuk görünen düşünceler gizli bir tür mantıkla birbirine bağlıdır.

Gündelik düşünmenin sıradan bir parçasıdır bu. Örneğin evden çıkıp ofise yürümeye koyduğumda aklımda o öğleden sonra mutlaka ödemem gereken bir fatura vardır, sonra yağmuru düşünüp bugün güneş açacak mı diye merak edebilirim; sonra bir arkadaşın yeni yayımlanan ve okumadığım kitabını düşünüp önümüzdeki hafta akşam yemeği için buluşmadan önce okumam gerektiğini fark edebilirim; sonra civardaki okula bırakılan öğrencileri gördüğümde eski okul günlerimi düşünebilirim; ardından çocukken insanın vaktinde okulda olma konusunda ne kadar endişelenebildiğini düşünürüm; sonra uçuşan serçeleri görünce ilkbaharı düşünüp şimdi yuva yapıp yapmadıklarını düşünürüm; ardından aklıma “ihtiyat akçesi”³ tabiri gelir. Burada kısaca şu zinciri gözlemleyebiliriz: faturalar; yağmur; arkadaşın kitabı; okula bırakılan çocuklar; okula vaktinde gitmek; yuva yapan kuşlar; ve “ihtiyat akçesi”.

2 Lacan'ın bilinçdışının gerçek Öteki –kendiliğin içindeki öteki– işlevi gördüğü düşüncesi en çok serbest çağrışımına dayalı düşüncede gözlemlenir. Analizanın seanstaki konuşmasına verilen titiz önem, psikanalize yapılan en büyük katkılardan biridir.

3 “Nest eggs”, kelime anlamı “kuş yuvası yumurtaları”. (ç. n.)

Bu fikirlerin birbirleriyle ne ilişkisi var? Bunlar rastgele fikirler mi yoksa bir düşünce dizisi ayırt edebilir miyiz?

Ödenecek bir faturam var ve kendime o gün *daha sonra* bu faturayı ödemem gerektiğini hatırlatıyorum. Zihnimde yağmurlu havayla bağlantı kurabilecek türden bir sıkıntı bu, yağmur da sıkıntı verici: Güneş ne zaman açacak? Yani sıkıntılarımın ne zaman kurtulacağım? Bilinçdışı sanki, “unutma, başka bir yükümlülüğün daha var” diyor: Arkadaşınla akşam yemeğinde buluşmadan önce onun kitabını okumalısın. Okula bırakılan çocukları görmek bir yere vaktinde varmakla ilgili bir düşünceye yol açıyor: Geç kalma korkusu faturayı zamanında ödemekle ilgili endişemin bir ifadesi olabilir; öte yandan bu endişeyi konumlandırmak için çocukların görüntüsünü “kullanırken” muhtemelen benim gibi bir çocuğun fatura ödemek zorunda olmaması gerektiği fikrine sığınıyorum. Yuva yapan ebeveyn kuşlar olduğunu düşündüğüm kuşları görmek bakımlı gören bir çocuk olmanın cazibesini sürdürebilir ama “yuva yumurtası” [ihtiyat akçesi] tabiri muhtemelen bankayı ve kenara para koymayı düşünmenin bir yoludur: Geleceğe yatırım yapma. Umarım ebeveyn sorumluluklarına yaraşan bir hayat sürme yolundayımdır.

FREUDYEN ÇİFT

Serbest çağrışımı Freud “keşfetmemiş” olsa da psikanaliz seansını keşfi bu sıradan düşünme biçimine son derece ayrıcalıklı ve faydacı bir alan açmıştı. Daha da önemlisi kişiden yüksek sesli düşünmesini isteyerek tek kişilik içsel konuşmanın tek sesli doğasını iki kişilik bir ilişkinin çift sesli yapısına yönlendiriyordu, bu ortaklığa *Freudyan Çift* diyebiliriz. Freud bunu şöyle açıklıyordu:

Tedavinin başında hastadan kendisini dikkatle ve tarafsızca gözlemlediği bir konum alması istenir, tüm bu süre içinde sadece bilincinin yüzeyindekileri yüksek sesle aktaracaktır, bir yandan tam bir dürüstlikle hareket ederken bir yandan da hiçbir düşüncüyü iletmekten çekilmeyecektir, bu düşünceleri 1) son derece